

ANTROPOGEN OMILLARNING EKOTIZIMLARGA TA'SIRI VA UNI SALBIY OQIBATLARI

Ibodullayeva Sabina

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda antropogen omillarning tabiiy ekotizimlarga ko'rsatayotgan ta'siri, ularning ekologik muvozanatga salbiy oqibatlari va zamonaviy ekologik muammolar bilan bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Inson faoliyatining jadallashuvi, xususan sanoatlashtirish, urbanizatsiya, qishloq xo'jaligida intensiv texnologiyalarning qo'llanilishi, tabiiy resurslardan me'yoridan ortiq foydalanish hamda atrof-muhitni ifloslantirish jarayonlari ekotizimlarning barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Antropogen omillar natijasida biologik xilma-xillikning kamayishi, tabiiy landshaftlarning degradatsiyaga uchrashi, trofik zanjirlarning susayishi kabi muammolar keng yoritiladi. Shuningdek, antropogen bosimni kamaytirish, ekologik muhofaza choralari kuchaytirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ekologiya, biologiya va tabiatni muhofaza qilish sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. Antropogen omillar, ekotizimlar, ekologik muvozanat, biologik xilma-xillik, atrof-muhit ifloslanishi, landshaft degradatsiyasi, barqaror rivojlanish, iqlim o'zgarishi.

Аннотация. В данной диссертации научно анализируется воздействие антропогенных факторов на природные экосистемы, их негативные последствия для экологического баланса и связь с современными экологическими проблемами. Ускорение человеческой деятельности, в частности индустриализация, урбанизация, использование интенсивных технологий в сельском хозяйстве, чрезмерное использование природных ресурсов и процессы загрязнения окружающей среды представляют серьезную угрозу стабильности экосистем. Широко освещаются такие проблемы, как сокращение биоразнообразия, деградация природных ландшафтов и ослабление трофических цепей в результате воздействия антропогенных факторов. Также обосновывается необходимость снижения антропогенного давления, усиления мер по охране окружающей среды и внедрения принципов устойчивого развития. Результаты исследования имеют важное теоретическое и практическое значение для научных исследований в области экологии, биологии и охраны природы.

Ключевые слова: антропогенные факторы, экосистемы, экологическое равновесие, биоразнообразие, загрязнение окружающей среды, деградация ландшафта, устойчивое развитие, изменение климата.

Abstract. This thesis scientifically analyzes the impact of anthropogenic factors on natural ecosystems, their negative consequences on the ecological balance and their connection with modern ecological problems. The acceleration of human activity, in particular, industrialization, urbanization, the use of intensive technologies in agriculture, excessive use of natural resources and environmental pollution processes pose a serious threat to the stability of ecosystems. Problems such as the reduction of biodiversity, degradation of natural landscapes, and weakening of trophic chains as a result of anthropogenic factors are widely covered. The need to reduce anthropogenic pressure, strengthen environmental protection measures, and introduce the principles of sustainable development is also substantiated. The results of the study are of significant theoretical and practical importance for scientific research in the field of ecology, biology, and nature conservation.

Keywords: Anthropogenic factors, ecosystems, ecological balance, biodiversity, environmental pollution, landscape degradation, sustainable development, climate change.

Kirish. Zamonaviy davrda insoniyat taraqqiyoti bevosita tabiiy resurslardan foydalanish bilan chamcharchas bog'liq bo'lib, bu jarayon tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yanada murakkablashtirmoqda. Antropogen omillar-ya'ni insonning ishlab chiqarish, xo'jalik va ijtimoiy faoliyati natijasida yuzaga keladigan ta'sirlar-bugungi kunda ekotizimlar barqarorligini eng kuchli xavf soluvchi omillardan biri hisoblannadi. Tabiiy muhitning o'zgarishi, resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolarning global tus olishi antropogen bosimning keskin ortib borayotganidan dalolat beradi. Antropogen omillar — inson faoliyati natijasida ekotizimlarga ko'rsatiladigan ta'sir bo'lib, u atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy resurslarning tugashiga olib keladi. Asosiy salbiy oqibatlar: atmosfera va suvning sanoat chiqindilari bilan zararlanishi, o'rmonlarning kesilishi, tuproq degradatsiyasi, iqlim o'zgarishi hamda ko'plab turlarning yo'qolib ketish xavfidir.

Antropogen omillarning ekotizimlarga asosiy ta'sirlari va salbiy oqibatlari:

- **Atrof-muhitning ifloslanishi:** Sanoat korxonalari, transport va qishloq xo'jaligi chiqindilari havoni, suvni va tuproqni zaharli moddalar bilan ifloslantiradi.
- **Biologik xilma-xillikning kamayishi:** Yashash muhitining vayron bo'lishi (o'rmonlar, suv havzalarining qurishi) natijasida o'simlik va hayvon turlari kamayib, yo'qolib ketmoqda.
- **Tabiiy resurslarning tugashi:** Qazilma boyliklardan (neft, gaz, ko'mir) haddan tashqari foydalanish va o'rmonlarni kesish ekotizim muvozanatini buzadi.
- **Tuproq degradatsiyasi:** Noto'g'ri dehqonchilik va kimyoviy o'g'itlardan me'yoridan ortiq foydalanish tuproq unumdorligini yo'qotadi.

- **Iqlim o'zgarishi:** Issiqxona gazlarining atmosferaga ko'p chiqarilishi global isishga va ekotizimlarning moslashish qobiliyatini susaytiradi.

Ushbu omillar oxir-oqibat insoniyatning o'zi uchun ham yashash sharoitining yomonlashuviga va ekologik inqirozlarga olib keladi.

Ekotizimlar tirik organizmlar va ularni o'rab turgan abiotik muhit o'rtasidagi murakkab va muvozaatli tizim bo'lib, ularning barqarorligi ko'p jihatdan tabiiy omillarga bog'liq. Biroq inson faoliyati natijasida ushbu muvozanat buzilib, ekotizimlarning o'zini-o'zi tiklash qobiliyati pasaymoqda. O'rmonlarning kesilishi, yerlarning sho'rlanishi va eroziyaga uchrashi, suv havzalarining ifloslanishi, sanoat va transport chiqindilarining ko'payishi kabi jarayonlar ekotizimlarning strukturaviy va funksional xususiyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Antropogen omillarning eng xavfli oqibatlaridan biri biologik xilma-xillikning kamayishidir. Ko'plab o'simlik va hayvon turlari yashash muhitining yo'qolishi yoki o'zgarishi natijasida yo'qolibketish xavfi ostida qolmoqda. Bu esa oziq zanjirlari va modda hamda energiya almashinuvi jarayonlarining izdan chiqishiga olib keladi. Natijada ekotizimlarning inson uchun muhim bo'lgan xizmatlari-toza havo va suv bilan ta'minlash, tuproq unumdorligini saqlash, iqlimni tartibga solish kabi funksiyalar zaiflashadi. Antropogen omil ta'sirida biogrotsenozlarning o'garishi juda tez sodir bo'ladi. Bu bir necha yil ichida sodir bo'ladi. Bunday keskin o'zgarishlarga o'rmonlarni kesish, agrosenozlarni yaratish bilan yerlarni shudgorlash, quruqlikdagi ekotizimlar suvga aylanganda suv omborlarini qurish kiradi. Insonning iqtisodiy faoliyati ekotizimlarni o'zgartirishning kuchli omilidir. Insonning tabiiy ekotizimlarga ta'siri oldindan boshlangan. Dunyo aholisining ko'payishi bilan birga u doimo kuchayib bordi. O'tgan asrda sanoat, qishloq xo'jaligi va shaharlarning jadal rivojlanishi tufayli inson ta'siri hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. So'nggi o'n yilliklarda ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, antropogen ta'sir nafaqat alohida hududlar, balki butun biosfera miqyosida chuqur va qaytarilmas o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Atmosfera havosining ifloslanishi, global isish, cho'llanish, suv reurslarining tanqisligi hamda tabiiy landshaftlarning buzilishi kabi muammolar inson faoliyatining bevosita natijasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holatlar ekotizimlarning tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga zid bo'lib, ularning uzoq muddatli barqarorligiga jiddiy xavf tug'diradi. Shu bois antropogen omillarning ekotizimlarga ta'sirini chuqur o'rganish, ularning salbiy oqibatlarini ilmiy asosda baholash va samarali muhofaza choralarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy va ammalij vazifalaridan biridir.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, antropogen omillar zamonaviy davrda ekotizimlarning barqaror rivojlanishiga eng katta tahdid soluvchi asosiy omillardan biriga aylangan. Inson faoliyatining kegayishi natijasida tabiiy muhitga ko'rsatilayotgan bosim ekotizimlarning tabiiy muvozanatini izdan chiqarmoqda, ularning o'zini-o'zi tiklash imkoniyatlarini cheklamoqda hamda

biologik xilma-xillikning keskin kamayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, sanoatlashuv, urbanizatsiya, qishloq xo'jaligida intensiv texnologiyalarning nazoratsiz qo'llanilishi va tabiiy resurslardan me'yorida ortiq foydalanish jarayonlari ekologik muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Bu jarayonlar nafaqat tabiat, balki inson salomatligi va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ekotizim xizmatlarining susayishi esa kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslar yetishmovchiligi xavfini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Б.Алиханов. Экологик таълим — атроф-муҳит мусоффолигининг асосий омили. Халқ сўзи, 10 август 2012 йил.
2. Арушанов М. Л., Тлеумуратова Б.С. Динамика экологических процессов Южного Приаралья.- Гамбург: Palmarium. - 2012. - 183 с.
3. Нигматов А. Экология нима?. Т.: Faylasuflar» нашриётиб, 2014. 96 б.
4. Т.В. Наумова, Т.Л. Кудрявцева. Экология землепользования: учебное пособие для обучающихся по направлению подготовки Землеустройство и кадастры ФГБОУ ВО Приморская ГСХА / ФГБОУ ВО Приморская ГСХА; - Уссурийск, 2015. –104 с.
5. D.Yormatova, X.Xushvaktova, “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish”, darslik, Toshkent 2018 yil.
6. X.Xushvaktova, D.Yormatova, “Shahar va sanoati ekologiyasi”, darslik, Toshkent 2021 yil.